

Joseph von Hammer, *Kırım Hanlığı Tarihi*, çev. Seyfi Say, İnsan Yayınları, İstanbul 2013, (ISBN: 978-975-5746-74-6), 197 s.

Vefatının üzerinden tam 159 yıl geçmiş olmasına rağmen Joseph von Hammer-Purgstall, Osmanlı tarihçiliğinin hâlâ en çok konuşulan, yazdığı eserlere en çok atıf yapılan ve Osmanlı tarihiyle en temel düzeyde ilgilenen isimlerin dahi tanıdığı çok büyük bir tarihçidir. Hammer’i çağdaşlarından, hatta kendinden sonra yaşayan meslektaşlarından ayıran en büyük fark, onun farklı medeniyetlerin tarihçilik anlayışlarını kendi bünyesinde birleştirmesi ve eşi benzeri görülmemiş araştırma azmine sahip olmasıdır. Hammer, Edward Gibbon kadar Batı kaynaklarına, Ahmed Cevdet Paşa kadar da Doğu kaynaklarına hâkim bir isimdir. Nitekim yazdığı eserlerden mezar taşına kadar, onun ilginç kişiliği bugün dahi ilgi çeken bir husustur.

Kuşkusuz Hammer’in Osmanlı Devleti’nin tarihini kuruluşundan 1774’e kadar anlattığı *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi) isimli eseri onun en önemli çalışmasıdır. Bu eser Mehmed Ata Bey tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Hammer’in 1774’e kadar ulaşan tarihinin devamı ise aslında *Tarih-i Cevdet*’te yer almakta ve Osmanlı Tarihi 1826’ya kadar uzanmaktadır. Ancak Hammer’in bu eser dışında daha pek çok çalışması vardır ki, biz bu yazımızda onun *Geschichte der Chane der Krim unter Osmanischer Herrschaft aus Türkischen Quellen, Zusammengetragen mit der Zugabe einen Gasels Schaingerai’s* isimli eserinin Dr. Seyfi Say tarafından *Kırım Hanlığı Tarihi* adıyla yapılan Türkçe tercümesinin tanıtımını yapacağız.

Eserin Almanca orijinal isminin uzunluğuna rağmen, Türkçe tercümesinin çok daha kısa bir isme sahip olması, tercümenin eksik yapıldığı intibasını uyandırabilir. Buna karşın eserin mütercimi Dr. Seyfi Say, bu durumun açıklamasını kitabın sunuş kısmında izah etmiş ve eserin orijinal adının Türkçe karşılığının “*Türkçe Kaynaklara Göre Osmanlı Hakimiyeti Altındaki Kırım Hanlığı Tarihi, Şahin Giray’ın Bir Gazeli Ekiyle Birlikte*” olduğunu dile getirmiştir. Nitekim, kitabın 179. sayfasında “Ek” başlığı altında Hammer’in ilgili izahatı ve adı geçen gazel verilmiştir. Mütercimin, tercümeyle esas aldığı Viyana’da 1856 tarihinde K. K. Hof und Staasdruckerei’den (Avusturya İmparatorluk Sarayı Basımevi) yayınlanan nüshasında bu kısım *Zugabe* (Zeyl, Ek) başlığı altında eserin son sayfası olan 258. sayfadan sonra yer almıştır. Bu bağlamda, Almanca nüshada ek kısmını oluşturan Şahin Giray’ın Gazeli’nin önce 255-258. sayfalar arasında Almanca tercümesi yapılmış, orijinal metni ise Arap harfleri ile verilmiştir. Eserin Türkçe tercümesinde ise, gazelin transkripsiyonu yapılmıştır. Ancak Hammer’in Almanca nüshada ışık baskısı tekniğiyle kullandığı Arap harfli metnin, Türkçe baskıda orijinal haliyle yer almamasının bir eksiklik olduğu kanaatindeyiz.

Hammer'ın *Kırım Tarihi*'nin Türkçe tercümesi, Almanca aslına uygun bir şekilde 81 bölümden oluşmaktadır. Hammer eserine Kırım ve Tatar tarihinde önemli bir yere sahip olan 9 sayısının önemini izah ederek başlamıştır. Giray hanedanı öncesi Kırım tarihi muhtasar bir şekilde ele alınmıştır. Yine, Hammer, "Giray" kelimesinin etimolojik kökeni ve bu kelimenin tarihî süreç içerisinde nasıl bir değişim geçirdiğini de ele almıştır. Eserin Türkçe tercümesinde mütercim bu kavramların doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için dipnotlarda bazı açıklamalarda bulunmuş ve konu ile ilgili Hammer'den sonra yapılan bazı çalışmalara atıfta bulunmuştur. Mütercimin, eserde geçen şehirlerin bugünkü Türkçe isimlerini ve farklı dillerdeki karşılıklarını dipnotlarda vermesi, konuya hâkim olmayan okuru bilgilendirmesi açısından oldukça faydalı olmuştur.

Eserin V. kısmından itibaren Kırım Hanlığı'nın tarihi anlatılmaya başlanmıştır. Öncelikle Hanlığın kurucusu olan I. Hacı (Melek) Giray'ın faaliyetleri ve Kırım Hanlığı'nın Altın Ordu devletinden istiklâlini elde etme süreci üzerinde durulmuştur. Eserin VIII. kısmında, Fatih Sultan Mehmed tarafından Kırım Hanlığı'nın Osmanlı hâkimiyetine dâhil edilmesi ve Mengli Giray'ın Osmanlı'ya tâbî ilk Kırım Hanı olarak tayin edilmesi anlatılmaktadır. Hammer'ın eserinin IX, X ve XI. kısımlarında önemle bahsettiği Kırım Hanlığı'nın statüsü meselesi, kitabın en kayda değer kısımlarından biridir. Zira Kırım Hanlığı'nın tabiiyeti ve statüsü meselesi, Hanlığın 1774'te resmen Osmanlı hâkimiyetinden çıktığı tarihe kadar büyük önem arz etmiştir. Nitekim önsözde editörün belirttiği üzere, bu kitabın kendisi de aslında Hammer'ın *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin mütemmim cüzü niteliğine sahiptir. Hammer bu bölümlerde, Mengli Giray'ın hangi esaslar çerçevesinde, Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'nin bir vassalı olmayı kabul ettiğini açıklamıştır. XI. ve XII. bölümlerde ise II. Bâyezid'in fermanları ve Mengli Giray'ın vefatı ele alınmıştır. Bu dönemin Kırım Tarihi'ndeki bir başka önemi ise, Hanlığın fiziki sınırlarının tespiti ve Kırım Hanlığı'na ait gelirlerin belirlenmesidir. Mütercimin bu konu ile ilgili çalışmaya ilave ettiği dipnotlar, Hammer'ın verdiği bilgilerin güncellenmesi bakımından oldukça faydalıdır.

Mengli Giray'dan sonra kronolojik bir metot takip eden Hammer, çalışmasında Kırım Hanlığı tahtına geçen isimlerin saltanat süresini esas alan bir bölümlendirme yapma yoluna gitmiştir. Bununla birlikte eserde bazı hanlar için müstakil bir bölüm tahsis edilirken, özellikle görev süresi daha kısa olan veya daha az icraatta bulunan ya da birden fazla kez tahta çıkan Kırım Hanlarının hükümdarlık dönemleri birleştirilmek suretiyle tek bir bölümde incelenmiştir. Ancak Hammer'ın genel tavrı, her han için yeni bir bölümün tahsisidir.

Mütercimin tercümeyle en büyük katkısı, Hammer'ın açıklamaya lüzum görmediği veya okuyucunun bildiğini farz ettiği izahları çok başarılı bir şekilde esere ilave etmiş olmasıdır. Mesela Kırım Hanlığı'nda tahtın veliahdı olan Kalgay'ın seçimi, Kırım Hanlığı'nın teşkilât yapısı içinde en önemli hususlardan biriydi. Han'ın seçimi padişaha bırakılırken, Kalgay'ın belirlenmesinde iç dinamikler ön plana çıkmaktaydı. Giray ailesinden birinin Kalgay olmasında Hanlığın nüfuzlu aileleri Şirinler, Barınlar, Kıpçaklar ve Argınlar belirleyici rol oynamakta idiler. Bâb-ı Âli ise bu atamayı sadece onaylamaktaydı. Mütercim, Kırım Hanlığı'nın teşkilâtıyla ilgili, Hammer'ın değinme gereği görmediği, ancak okuyucunun bilmesinde fayda görülen bazı önemli ayrıntıları, hazırladığı dipnotlar ile usta bir şekilde esere ilave etmiştir.

Hammer'in eserinde üzerinde ihtimamla durduğu konulardan biri de "Nureddin" ve "Hanağa" unvanlarıdır. "Nureddin" unvanı Kırım Hanlığı hiyerarşisinde, Han ve Kalgay'dan sonra üçüncü mevkiidir ve II. Muhammed Giray tarafından ihdas edilmiştir. Buna karşın "Hanağa" unvanı, Hammer'in eserde izah etmeye çalıştığı, ama görev ve yetkileri hâlâ tartışmalı bir rütbedir. Hammer'e göre ilk kez Bora Gazi Giray döneminde (h.d. 1588-1596, 1597-1607) kullanılmıştır. Nitekim onun saltanat dönemi aynı zamanda 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşları'na tesadüf ettiğinden, Hammer'in bu hükümdara özel ilgi göstermesi tabiidir. Hammer muhtemelen şark şiirine olan kişisel ilgisinin etkisiyle, eserin bu hükümdarla alakalı bölümlerinde resmî yazışma üslubunda mısraların kullanımına da yer vermiştir. Ancak Hammer'in eserinin orijinal metninin 93. sayfasında söz ettiği ve Zitvatorok Antlaşması'na ithafen "On yedinci yüzyılın (*Siebzehnten Jahrhundert*) başında Osmanlı'nın hâlâ haraç alan bir güçtü" ifadesinin, Türkçe tercümenin 72. sayfasında, "XVI. yüzyılın başı" olarak çevrilmesi, küçük ancak okuyucunun kafasını karıştıracak boyutta bir tercüme hatasıdır.

Hammer'in eserinde, Osmanlı tarihinde fazla göze çarpmayan ilginç detayları da bulmak mümkündür. Her ne kadar iki devlet arasında bir metbû-tâbi ilişkisi olsa da, Kırım Hanlığı bazı durumlarda İstanbul'un direktiflerine riayet etmek istememiştir. Bu çatışmanın temelinde çıkar uyumsuzluğu vardır. Osmanlı Devleti'nin bir dünya politikası gütmeye mecburiyetinde olması, buna karşın Tatarlar'ın Rusya ve Lehistan'a gerçekleştirdikleri akınlarla gelir elde etmeleri, iki taraf arasında bazen ihtilafa sebep olmuştur. XVII. yüzyılın ilk yarısında hüküm süren III. Muhammed Giray ve Şahin Giray'ın Bâb-ı Âli ile çatışmaları ve Kefe'nin Kazaklar ve Tatarlar tarafından işgali, Osmanlı Tarihi'nin en sıra dışı olaylarından biridir. Hammer eserinde bu olayın teferruatını vermiştir. Nitekim aynı olay, 1632'de IV. Murad'ı Lehistan ile savaşın eşliğine getirmiştir.

Eser içinde yer alan bütün Kırım hanlarının faaliyetlerinin, Hammer tarafından nasıl irdelendiğini izah etmek bir tanıtım yazısı dâhilinde imkânsızdır. Ancak Kırım ve Osmanlı tarihinin, bazı önemli olay ve simalarına Hammer'in nasıl yaklaştığının yansıtılması mühimdir. Bu kişilerden biri I. Selim Giray'dır ki, Hammer onunla ilgili hem Ahmed Cevdet Paşa'nın hem Dimitri Kantemir'in eserlerine atıf yapmış ve 1678'te onun görevden alınmasının önemli bir hata olduğunu kaydetmiştir. Osmanlı Tarihi'nin genel seyri içinde çok dikkat çekmeyen bu görev değişimi, Hammer'in üzerinde durduğu önemli bir noktadır. II. Viyana Kuşatması'nda Kırım Tatarları'nın başında bulunan Murad Giray'ın bu başarısızlıkta payı ne olursa olsun, onun Selim Giray kapasitesinde bir asker ve diplomat olmadığı aşikârdır. Nitekim Selim Giray'ın ilerleyen yıllarda da değeri anlaşıldığından, kendisi dört kez Kırım'ın başına getirilmiştir. Hammer, II. Viyana kuşatması ve müteakibinde yaşanan bozgun yıllarını anlatırken Osmanlı Devlet teşkilâtının teferruatına girmesi, okuyucuyu zorlayıcı bir durum olmakla beraber, mütercim verdiği bilgilerle bu sorunun büyük ölçüde aşılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, sadece tarihçilerle değil, editörün sunuş kısmında zikrettiği üzere genel okur kitlesi ile Hammer'in metni arasında bağ kurulmuştur.

1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı'nı müteakiben Kırım Hanlığı'nın Küçük Kaynarca Antlaşması ile önce müstakil hale gelmesi sonrasında, Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi, Hammer'in vurgu yaptığı bir diğer husus olup, burada Hammer, büyük ölçüde Şehbaz Giray'ın oğlu Halim Giray'ın eseri *Gülbün-i Hanan*'dan faydalanmıştır. Hammer'in son dönemle ilgili yaklaşımı genel

kabul gören düşünceden farklı değildir. O, IV. Devlet Giray'ın Osmanlılar tarafından atanan son han olduğu kanaatinde ve Şahin Giray'ın Rusya'nın isteği ile Han olduğu düşüncesindedir. Nitekim Şahin Giray'ın Frenk tarzı bir yönetim şekli benimsemesine vurgu yapmıştır. Hammer, onun Rus yanlısı siyasetini ve kardeşi Bahadır Giray ile olan mücadelesini anlatırken Ahmed Cevdet Paşa'nın eserinden faydalanmıştır. Eser, Ruslar'ın Kırım'ı ilhakı ve kitabın başında da vurgu yapılan 9 sayısının bu kez armağanlardaki önemi anlatılarak noktalanmıştır.

Bütün bunların ışığında gerek Kırım gerekse Osmanlı tarihi bakımından büyük önem taşıyan ve Almanca aslı 1856 yılında basılan bir eserin tercüme edilmesi, tarihçiliğimiz açısından çok önemli bir hizmettir. Bu eseri Türkçeye kazandıran Dr. Seyfi Say, tarihçiliğimize önemli bir hizmette bulunmuş ve esere dipnotlar vasıtasıyla eklediği son derece önemli bilgi ve açıklamalarla, okuyucunun metni kolaylıkla anlamasına imkân sağlamıştır. Bu bağlamda, başta eserin mütercimi Dr. Seyfi Say olmak üzere, bu değerli çalışmanın Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmasında emeği geçenler, büyük teşekkürü hak etmektedirler.

Fatih GÜRCAN*

* Araş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı (İstanbul), gurcanfatih@gmail.com